

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра економіки, права та управління бізнесом

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
Сментина Н.В. _____

(підпис)

“ ____ ” _____ 201__ р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра

зі спеціальності 076 «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»

(шифр та найменування спеціальності)

за магістерською програмою професійного спрямування: економіка,

планування та управління бізнесом

(назва магістерської програми)

на тему: **Економічне обґрунтування стратегії розвитку підприємства (на**

прикладі ТОВ «ПТК Шабо»)

(назва теми)

Виконавець:

студентка групи М-12, ЦЗФН

Луценко Катерина Олексіївна _____

(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

Науковий керівник:

к. е. н., доцент

(науковий ступінь, вчене звання)

Сілічева Наталія Євгенівна _____

(прізвище, ім'я, по батькові) /підпис/

ОДЕСА – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....	6
1.1 Сутність стратегії розвитку підприємства.....	6
1.2. Місце стратегії розвитку підприємства у системі класифікації стратегій.....	11
1.3. Методика формування стратегії розвитку підприємства та фактори її вибору.....	19
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ ТОВ «ПТК «ШАБО».....	28
2.1. Економічна характеристика ТОВ «ПТК «Шабо».....	28
2.2. Аналіз фінансового стану підприємства.....	34
2.3. Аналіз ефективності стратегічного управління підприємства.....	45
РОЗДІЛ 3. ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НА ПІДПРИЄМСТВІ ТОВ «ПТК «ШАБО».....	62
3.1. Розробка стратегії розвитку підприємства ТОВ «ПТК «Шабо»....	62
3.2. Оцінка ефективності стратегії та прогнозування показників ефективності її впровадження на підприємстві ТОВ «ПТК «Шабо».....	77
3.3. Аналіз можливих ризиків впровадження стратегії розвитку на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо».....	86
ВИСНОВКИ.....	89
Список використаних джерел.....	94
Додатки.....	101

ВСТУП

Актуальність теми. Важливе місце в сучасних ринкових умовах господарювання для кожного підприємства займає не тільки забезпечення ресурсами, які необхідні для досягнення поставлених цілей та ефективність діяльності підприємства в цей період, але й стратегічний розвиток на перспективу, без якого неможливе ефективне функціонування в ринковому конкурентному середовищі.

Формування стратегії розвитку підприємства дає змогу визначити як підприємство буде функціонувати на ринку та виробити сценарії із врахуванням умов зовнішнього середовища (розвиненість і вік галузі, кількість конкурентів та їх позиції, характеристика та прибутковість ринку тощо) та внутрішнього середовища (потенціал підприємства, технічне оснащення, якість, ціна, продукція, фінансування, ресурси, персонал тощо), характер їх змін; визначити мету діяльності та оцінити стратегічні конкурентні переваги.

Ступінь розробки проблеми. Існуюче різноманіття визначень «стратегія» є свідченням того, що цьому поняттю зарубіжні та вітчизняні автори приділяють значну увагу (А. Стрікленд, А.А. Томпсон, Б. Карлоф, Г. Міцберг, Г. Хемел, Дж. Квін, Е. Чандлер, І. Ансофф, К. Омайє, К.К. Прахалад, М.Е. Портер, П. Дойл, П.Ф. Друкер, У. Глюк, Ш.М. Остер та ін.). Різноманітні теоретичні та методологічні проблеми стратегії та стратегічного управління підприємством розглянуто в працях українських науковців: Б.Г. Шелегеда, Н.В. Касьянова, В.С. Понаморенко, П.Л. Гордієнко, Л.Г. Дідковської, І.А. Ігнат'євої, П.Г. Клівець, О.І. Ковтуна, В. Краснової, А. Матвєєва, А.П. Наливайка, С.В. Оборської, А. Привалова, М.Г. Саєнка, Г.О. Селєзньової, О.М. Тридіда, Н. Хорошавиної, З.Є. Шершньової, Н.В. Яшкіна та багато інших авторів, а також у працях вчених країн СНД: Г.П. Азова, О.С. Виханського, Р.А. Фатхутдінова та ін.

Мета та завдання дослідження. Метою дипломної роботи є розробка теоретичних та практичних засад економічного обґрунтування стратегії розвитку на прикладі ТОВ «ПТК Шабо».

Цільове спрямування та логіка дослідження обумовили постановку і вирішення таких задач дипломної роботи:

- розкрити сутність стратегії розвитку підприємства;
- показати місце стратегії розвитку підприємства у системі класифікації стратегій;
- дослідити методику формування стратегії розвитку підприємства та фактори її вибору;
- дати економічну характеристику ТОВ «ПТК «Шабо»;
- провести аналіз фінансового стану підприємства;
- проаналізувати ефективність стратегічного управління підприємства;
- розробити стратегії розвитку підприємства ТОВ «ПТК «Шабо»;
- оцінити ефективність стратегії та спрогнозувати показники ефективності її впровадження на підприємстві ТОВ «ПТК «Шабо»;
- провести аналіз можливих ризиків впровадження стратегії розвитку на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо».

Об'єктом дослідження виступає процес розробки стратегії розвитку виноробного підприємства ТОВ «ПТК Шабо».

Предмет дослідження - теоретико-методологічні та методичні підходи до економічного обґрунтування стратегії розвитку підприємства.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів дослідження, зокрема, а саме методи аналізу та синтезу, порівняння, статистичний аналіз, логічного та емпіричного пізнання, прогнозування (екстраполяції), методи економетричного аналізу (регресійного аналізу), ситуаційного SWOT-аналізу, застосовано системний підхід при викладенні матеріалу, що дало змогу розв'язати поставлені завдання. Для обробки та аналізу даних використовувались комп'ютерні програми (пакет аналізу

Інформаційна база дослідження. Правове поле дослідження склали чинні законодавчі та нормативні документи, що регламентують стратегічне управління суб'єктів господарювання в Україні. Інформаційною базою дипломної роботи послужили офіційні статистичні матеріали, дані звітності виноробного підприємства ТОВ «ПТК Шабо» і результати власних досліджень на виноробному підприємстві.

Практичне значення одержаних результатів. Практична значимість дипломної роботи полягає в тому, що розроблені стратегії розвитку діяльності підприємства, про що свідчить акт про впровадження результатів магістерської роботи.

Апробація основних результатів роботи. Головні результати, положення та висновки досліджень було представлено на конференції: V Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток економіки та планування бізнесу в сучасних умовах: проблеми та шляхи вирішення» (м. Одеса, Україна, 2017)

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи містить 98 сторінок, у тому числі 27 таблиць на 28 сторінок, 25 рисунків на 25 сторінках, список використаних джерел з 50 найменувань.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження теоретичних та практичних засад економічного обґрунтування стратегії розвитку на прикладі ТОВ «ПТК Шабо» нами зроблені відповідні висновки

1. Стратегія розвитку підприємства – це довготерміновий план, який містить сукупність кількісних та якісних рішень щодо, вибору напряму діяльності підприємства, які приводять до поліпшення його стану шляхом збільшення потенціалу підприємства, адаптації до зовнішнього середовища та внутрішньої інтеграції, що сприяє підвищенню здатності підприємства протидіяти негативним впливам зовнішнього середовища та його життєздатності.

2. Проведене дослідження дозволило сформуванню дефініцію стратегії розвитку, як стратегії підприємства, спрямованої на досягнення цілей розвитку, на відміну від цілей виживання, і заснованої на засадах інтенсивного розвитку при наявності у даного підприємства суттєвого науково-технічного потенціалу. Відсутність чітко визначеного місця стратегії розвитку підприємства у системі класифікації стратегій дозволило встановити, що стратегія підприємства може бути стратегією розвитку при наявності в неї визначених ознак. Крім того, було виокремлено 3 групи стратегій, що дозволило ввести нову класифікаційну ознаку стратегій підприємства «за ступенем відношення до розвитку».

3. Формування стратегії розвитку має бути пріоритетним напрямком діяльності будь – якого підприємства, яке прагне до забезпечення своєї інвестиційної привабливості та ефективного функціонування. Формування стратегії розвитку підприємства дозволяє визначити напрям розвитку підприємства, що спрямований на закріплення його позиції на ринку, задоволення споживачів та на досягнення поставлених цілей. Отже, правильно обрана стратегія, яка розроблена у відповідності до загальноприйнятих рекомендацій, є результатом і в той же час ефективним механізмом стратегічного управління, оскільки вона мобілізує використання науково-

технічного, виробничо-технологічного, фінансово-економічного, соціального і організаційного потенціалу підприємства.

4. Об'єктом дослідження дипломної роботи вибрано Товариство з обмеженою відповідальністю «Промислово-торговельна Компанія Шабо». Аналіз основних техніко-економічних показників, наведених в таблиці свідчать про середній рівень ефективності виробництва, але в 2016 році простежується тенденція до покращення виробничо-господарської діяльності ТОВ «ПТК Шабо».

5. Аналіз ефективності стратегічного управління підприємства показав наступні результати. За допомогою PEST-аналізу здійснений стратегічний аналіз впливу зовнішнього середовища підприємства на економічну діяльність ТОВ «ПТК «Шабо». Щоб краще зрозуміти особливості конкуренції в роботі створено карти стратегічних груп. Для проведення аналізу були узяті наступні параметри диференціації компаній в галузі: ціна (висока, середня, низька); географічний масштаб діяльності (національний глобальний); асортимент продукції (широкий, вузький); використання реклами в засобах масовій інформації (інтенсивне, помірне, відсутній). Дослідивши карти стратегічних груп, можна зробити наступні висновки. Основними стратегічними конкурентами ТОВ «ПТК Шабо» є мультибрендові компанії ПАТ «Коблево» і ПрАТ «Одесавинпром». Ці фірми володіють значним капіталом, виробничими потужностями і підтримкою з боку споживача. Компанії альянсу ТМ «Одеса і ТОВ Нива» не є основними конкурентами для ТОВ «ПТК Шабо», оскільки не входять в стратегічну групу ні по одній з ознак, їх вхід до стратегічної групи конкурентів досить невеликий.

6. За матрицею «Мак Кінсі-Дженерал-Електрик» можна зробити такі висновки та пропозиції щодо підвищення конкурентоспроможності для кожного із видів продукції ТОВ «ПТК Шабо:

– тихі і ігристі вина і коньяк мають високі позиції та відносяться до переможців №1, характеризуються високою привабливістю ринку і сильним конкурентним статусом, тобто мають лідерські позиції, доцільно буде

впроваджувати щодо цих сегментів стратегії розвитку та підтримки конкурентних позицій за рахунок пріоритетного інвестування;

– горілка виноградна має середню привабливість ринку та високий конкурентний статус, тобто не є лідируючими, але і не відстають (переможець №2), стратегічними завданнями при цьому мають бути чітке розмежування сильних та слабких сторін продукції, здійснення цільового інвестування для одержання максимального прибутку, впровадження стратегій інтенсифікації зусиль та розвитку;

– вермут і бренді відносяться до категорії тих, що програють №1, тобто має низьку привабливість ринків та середню конкурентоспроможність, для цього сегменту доцільно буде впроваджувати стратегію зняття вершків та отримання прибутку хоч і мінімального, якщо ж ці стратегії не нададуть вдалого результату, то потрібно впроваджувати стратегію відходу з позиції аж до елімінації.

7. Підсумовуючи результати експрес-діагностик ТОВ «ПТК Шабо» можна зробити висновок про задовільний стан підприємства. Збільшення власного капіталу та зменшення позикового призвели до поліпшення фінансового стану. Насамперед, це виявилось у підвищенні платоспроможності. Але все ж таки логічним буде розробити план заходів щодо стабілізації фінансового стану і розвитку діяльності підприємства, особливо слід звернути увагу на вдосконалення структури пасиву балансу.

8. Таким чином, нами пропонується впровадити стратегію розвитку на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо», яка складається з наступних напрямів.

1) Стратегія конкурентних переваг за рахунок підвищення якості продукції. Дослідивши карти стратегічних груп в другій частині дипломної роботи, нами виявлено що ТОВ «ПТК Шабо» має середній рівень конкурентоспроможності. Саме тому є необхідність розробки стратегії розвитку підприємства. Як показали дослідження, продукція підприємства – вермут і бренді, відносяться до «собак», що знаходяться на межі з «важкими дітьми» («Матриця BCG). Нами пропонується впровадити на підприємстві

стратегію підвищення якості продукції вермут за рахунок удосконалення технології розливу. Використання нового обладнання для холодного розливу газованих і негазованих вин – FILL JET WINE на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо» дозволить значно підвищити якість вермут, зберегти все багатство аромату і смаку, незмінні органолептичні властивості. За рахунок впровадження технології холодного розливу прогнозується зростання обсягу продажів вермут на 645,357 тис. грн. або на 15% та окупити капітальні вкладення на придбання обладнання в економічно ефективний строк.

2) Стратегія впровадження інноваційної продукції (натуральних виноградних соків) на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо». На підприємстві ТОВ «ПТК Шабо» є потенціальні можливості розширення виробництва за рахунок впровадження інноваційної продукції - натуральних виноградних соків. чистий приведений дохід становить позитивне значення 65834,51 грн. Індекс доходності більше одиниці і дорівнює 1,19, а термін окупності проекту 2,5 років, тому проект відкриття підрозділу виробництва натуральних виноградних соків на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо» можна вважати доцільним для впровадження.

Отже, в результаті впровадження стратегії розвитку на підприємстві ТОВ «ПТК Шабо» прогнозний економічний ефект в 2018 році складе 160832,8 тис. грн. і до 2020 року зросте до 186796,7 тис. грн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Баланович А.М. Теоретико-методичні засади формування стратегій розвитку підприємства / А.М. Баланович // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. - 2015. - Вип. 8(2). - С. 77-81.
2. Ансофф И. Стратегическое управление [Текст] / И. Ансофф ; Пер. с англ. – М. : Экономика, 1991. – 563 с.
3. Ансофф І. Стратегічне управління / І. Ансофф : [пер. з англ.]. – М. : Економіка, 2009. – 358 с.
4. Афанасьев Н.В. Управление развитием предприятия : монография / Н.В. Афанасьев, В.Д. Рогожкін, В.І. Рудика. – Харьков : ВД «ИНЖЕК», 2012. – 184 с.
5. Василенко В.О. Стратегічне управління : навчальний посібник [Текст] / В.О. Василенко, Т.І. Ткаченко. – К. : ЦУЛ, 2012. – 396 с.
6. Василенко В.А. Организационно-циклическая и структурно-функциональная модели развития организации / В.А. Василенко // Культура народов Причерноморья. – 2014. – Вып. 56. – Т. 1. – С. 100-107.
7. Виханский О.С. Стратегическое управление [Текст] / Виханский О.С. – М. : Гардарика, 2007. – 296 с.
8. Довгань Л.Є. Стратегічне управління : навч. посіб. / Л.Є. Довгань, Ю.В. Каракай, Л.П. Артеменко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 440 с.
9. Зайцев Л.Г. Стратегический менеджмент : учебник [Текст] / Л.Г. Зайцев, М.И. Соколова. – М. : Экономистъ, 2013. – 416 с.
10. Зуб А.Т. Стратегический менеджмент: теория и практика : учебное пособие для вузов [Текст] / А.Т. Зуб. – М. : Аспект Пресс, 2012. – 415 с.
11. Крынская Л.И. Системный подход к построению модели развития регионов / Л.И. Крынская // Культура народов Причерноморья. – 2014. – № 55. – Т. 3. – С. 96-101.

12. Катькало В.С. Эволюция теории стратегического управления : монография / В. С. Катькало ; С.-Петербург. гос. ун-т, Факультет менеджмента. – СПб. : Издат. дом С.-Петербург. гос. ун-та, 2014. – 548 с.
13. Мельник Л.Г. Экономика развития : монографія [Текст] / Л.Г. Мельник. – Сумы : ИТД «Университетская книга», 2012. – 662 с.
14. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. – М. : Дело, 2004. – 680 с.
15. Мізюк Б. М. Стратегічне управління [Текст] / Мізюк Б.М. – Львів : Магнолія, 2013. – 392 с.
16. Нечепуренко М.Н. Проблеми економічного розвитку підприємств / М.Н. Нечепуренко // Питання економічних наук. – 2013. – № 1(17). – С. 23-25.
17. Осовська Г.В. Основы менеджменту : навчальний посібник / Г.В. Осовська, О.А. Осовський. – К. : Кондор, 2012. – 664 с.
18. Пономаренко В.С. Стратегія розвитку підприємства в умовах кризи : монографія / В.С. Пономаренко, О.М. Тридід, М.О. Кизим. – Х. : Видавничий Дім «ІНЖЕК», 2012. – 328 с.
19. Портер Е.М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов [Текст] / Портер Е.М ; [пер. с англ. И. Минервин]. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2011. – 454 с.
20. Раєвнєва О.В. Управління розвитком підприємства : методологія, механізми, моделі : монографія. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2012. – 496 с.
21. Смирнова Н.К. Реализация стратегий компаний: от простого к сложному / Н.К. Смирнова, А.В. Фомина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.elobook.com>.
22. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент [Текст] / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд ; [пер. с англ. А.Р. Ганцевой, В.Ю. Дроздова, А.Г. Завады, Т.В. Клекоты, Э.В. Кондуковой, К.Д. Сафонова, И.В. Тарасюк]. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2011. – 928 с.
23. Шершньова З.Є. Стратегічне управління : підручник / З.Є. Шершньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : КНЕУ, 2012. – 699 с.

24. Шубравська О. Сталий економічний розвиток: поняття і напрямки дослідження / О. Шубравська // Економіка України. – 2015. – № 1. – С. 36-42.

25. Герасимчук Н.А. Значення стратегії розвитку підприємства / Н.А.Герасимчук, Ю.Ю. Шовть // Молодий вчений. - 2014. - № 12(1). - С. 101-104.

26. Кравець О.Ю. Теоретичні засади стратегічного розвитку підприємств на інноваційній основі / О.Ю. Кравець // Формування інноваційних економічних систем: фінансове забезпечення, комерціалізація інтелектуальної власності, кооперація науки і бізнесу. - Дніпропетровськ, 2015. - С. 63-65.

27. Котлер Ф. Основы маркетинга Краткий курс Пер с англ — М Издательский дом «Вильяме», 2007. – 656 с.

28. Кравченко О.В. Поняття стратегії розвитку підприємства / О.В. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/K_BOA/kravchenko_023.pdf

29. Головінов М.І. Стратегія розвитку підприємства: сутність і ознаки / М.І. Головінов, О.І. Литвинов // Науковий вісник : Зб. науково-технічних праць. – Львів : Національний лісотехнічний університет України. – 2014. – Вип. 21.19. – С. 224-228.

30. Економіка підприємства: навч. посіб. / [Шелегеда Б.Г., Берсуцький А.Я., Касьянова Н.В., Кравцова Л.В., Солоха Д.В. та ін.]; за ред. Б.Г. Шелегеди. – До- нецьк: ДонУЕП, 2014. – 685 с.

31. Пономаренко В. С. Стратегічне управління розвитком підприємства [Текст]: навч. посіб / В. С. Пономаренко, О. І. Пушкар, О. М. Тридід. — Х. : ХДЕУ, 2012. — 640 с.

32. Тюха І.В. Стратегія розвитку у системі стратегій підприємства / І.В. Тюха, І. О. Денисюк // Економіка харчової промисловості. - 2014. - № 3. - С. 33-37.

33. Рудьєв В.А. Менеджмент : навч.посіб. / В.А. Рудьєв, С.О. Гуткевич. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 312 с.

34. Дорофеев В.Д. Менеджмент : учеб. пособие / В.Д. Дорофеев, А.Н. Шмелева, Н.Ю. Шестопап. – М. : ИНФРА-М, 2014. – 440 с.
35. Тренев Н.Н. Стратегическое управление : учеб. пособие / Н.Н. Тренев – М. : Приор, 2012. – 438 с.
36. Юданов А. Типы конкурентной стратегии: «биологический» подход к классификации компаний / А. Юданов // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 10. – С. 51–65.
37. Левицький Ю.А. Визначення місця стратегії розвитку в класифікації стратегій. / Ю.Д. Костін, Ю.А. Левицький // Вісник економічної науки України. – 2013. - №2. – С. 60-63.
38. Строкович Г.В. Теоретичні засади формування системи стратегічного вибору підприємства / Г.В. Строкович, Д.А. Жукова// Проблеми економіки. – 2016. – С. 327 – 333.
39. Балабай Я.В. Формування підходу до розробки стратегії розвитку підприємства / Я.В. Балабай, Є.О. Діденко // Технології та дизайн. - 2015. - № 4. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/td_2015_4_18
40. Жихарева В.В. Формування стратегії розвитку підприємства в умовах невизначеності / В.В. Жихарева, Т.М. Савельєва //Економіка і суспільство. – 2017. - №9. – С. 423 – 427.
41. Дикань В.Л. Стратегічне управління : [навч. посіб.] / В.Л. Дикань, В.О. Зубенко, О.В. Маковоз [та ін.]. – Київ : ЦУЛ, 2013. – 272 с.
42. Хоменко О.І. Види стратегій та інструментарій формування стратегії розвитку підприємства / О.І. Хоменко // Управління розвитком. – 2015. – № 3. – С. 131-137.
43. Головка Т. В. Стратегічний аналіз: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / За ред. д-ра екон. наук, проф. М.В.Кужельного. - К.: КНЕУ, 2002. - 198 с.
44. Карюк В.І. Методика вибору стратегічних альтернатив у процесі формування інноваційної стратегії підприємства / В.І. Карюк // Теоретичні та

прикладні питання економіки: Збірн. Наук. праць. - Київ: КНУ імені Тараса Шевченка. - 2012. - Вип. 27, т. 1. - С. 385-391

45. Сердюк Б. М. Основи формування стратегії розвитку підприємства / Б. М. Сердюк, І. С. Усатенко // Сучасні проблеми економіки і підприємництво : збірник наукових праць. – 2011. – Вип. 8. – С. 120-124.

46. Офіційний сайт підприємства ТОВ «ПТК Шабо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shabo.biz-gid.ru/>

47. Офіційний річний звіт ТОВ «ПТК Шабо» за 2014 – 2016 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua/>

48. Колесник В.М.Оцінка привабливості зовнішніх ринків виноробної продукції / В.М. Колесник, Д.О. Бельмак // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=748>

49. Гаркуша О.А. Оцінка ефективності експортної діяльності виробничих підприємств / О.А. Гаркуша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://masters.donntu.edu.ua/publ2015/fem/garkusha.pdf>.

50. Державна служба статистики // Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>